

تحلیل ساختاری و سنجش الگوی فضایی و سطح‌بندی ساخت‌وسازهای مناطق شهری براساس میزان بهره‌مندی از خدمات شهری (مطالعه موردی: مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان)

بهروز درویش

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

رحیم سرور*

دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهر ری، تهران، ایران

فرشته شیبانی مقدم

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

دریافت: ۹۳/۱۰/۳۰ پذیرش: ۹۴/۰۵/۱۰

چکیده: از مهم‌ترین پیامدهای رشد شتابان شهرنشینی و توسعه فیزیکی شهرهای کشور در دهه‌های گذشته، یک‌دست نبودن نظام توزیع مراکز خدماتی شهری می‌باشد که زمینه‌ساز نابرابری اجتماعی می‌شود. پژوهش حاضر، به منظور سنجش میزان دستیابی افراد ساکن در مناطق شهری زاهدان به امکانات و خدمات مورد نیاز، تدوین شده است. ابتدا با استفاده از داده‌ها و اطلاعات طرح جامع شهری شهر زاهدان، سرانه وضع موجود هر یک از افراد از کاربری‌های خدماتی وضع موجود شهر، استخراج شد و سپس با بهره‌گیری از مدل ویلیامسون و مدل آنتروپی، وسعت و پراکندگی کاربری‌های مورد نظر در سطح مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان، بررسی شد و درنهایت به وسیله تکنیک تاپسیس، به ارزیابی هر یک از نواحی، از نظر میزان برخورداری از امکانات و خدمات و رتبه‌بندی آنها پرداخته شده است. نتایج حاصل از مدل ویلیامسون و آنتروپی، نشان‌دهنده توزیع نامتعادل در منطقه ۴ و کمبود خدمات در این منطقه با توجه به جمعیت زیاد و روبه‌افزایش در این منطقه می‌باشد و در منطقه ۵ توزیع متعادل خدمات دیده می‌شود. بررسی نتایج حاصل از میزان برخورداری نواحی شهر زاهدان از امکانات و خدمات شهری با توجه به مدل تاپسیس، حاکی از آن است که در بین مناطق شهری، از نظر میزان دستیابی به امکانات و خدمات شهری، تفاوت زیادی وجود دارد؛ به طوری که بیشترین میزان تاپسیس برای منطقه ۵ (۰/۸۹۴) و کمترین میزان تاپسیس برای مناطق ۲ و ۴ (۰/۰۵۸ و ۰/۱۷۸) می‌باشد.

واژگان کلیدی: خدمات شهری، توزیع فضایی، مدل ویلیامسون، مدل آنتروپی، تکنیک TOPSIS، شهر زاهدان

طبقه‌بندی JEL: N95, C63, C10, R12, G20

*مسئول مکاتبات: sarvarh83@gmail.com

فصلنامه علمی - پژوهشی

اقتصاد و مدیریت شهری

شاپا: ۲۸۷۰-۲۳۴۵

نمایه در ISC, SID, Noormags,

RICeST, Ensani, Magiran

www.Iueam.ir

سال سوم، شماره دوازدهم، صفحات ۱۱۸-۹

پاییز ۱۳۹۴

۱- مقدمه

شهرها، پدیده‌های اجتماعی و فیزیکی پیچیده‌ای هستند که تحت فشار توسعه‌های دائمی قرار دارند و تغییرات کمی و کیفی زیادی در آنها به وقوع می‌پیوندد (Zavadskas et al., 2007). با توجه به آن که شهر، مظهر تعامل انسان‌ها با یکدیگر و محیطی برای ظهور انسان اجتماعی است باید فضایی متعادل را برای رشد و تعالی انسان و جامعه فراهم کند. به رغم این که وجود نابرابری در استاندارد زیست در بین ساکنین یک شهر، پدیده جدیدی در هیچ یک از شهرهای جهان نیست؛ اما در کشورهای کمتر توسعه یافته، به دلیل چشمگیر بودن تفاوت‌های اجتماعی-اقتصادی و پیدایش سکونتگاه‌های زیر استاندارد، تفاوت فضایی شهرها تشدید شده است (عبدی دانشپور، ۱۳۷۸). امروزه کشورهای در حال توسعه، به منظور تقویت زیربنای اقتصادی، رهایی از وابستگی و رفع عدم تعادل‌های موجود، پیش از هر زمان دیگر نیازمند برنامه‌ریزی و شناسایی امکانات و منابع کشورشان هستند. یقیناً در برنامه‌ریزی رشد و توسعه کشور، شناخت موقعیت و جایگاه مناطق مختلف، از مهم‌ترین عوامل برای نیل به پیشرفت می‌باشد. دسترسی به امکانات و منطقه‌بندی صحیح و اصولی، مقوله‌هایی هستند که مدیران شهری برای دستیابی به اهدافی همچون آسایش و زیبایی شهر، آن را سرلوحه مقاصد خود قرار می‌دهند. با سطح‌بندی مناطق، اختلافات مکانی، فضایی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، آشکار می‌شود؛ لذا سطح‌بندی، نیازمند بررسی و مطالعات است (منفردیان سروستانی، ۱۳۸۶). امروزه، اغلب مردم، این احساس عمومی را دارند که مناطق شهری برای زندگی و فعالیت، نامطلوب و نامناسب هستند؛ زیرا افزایش جمعیت و رشد شتابان شهرنشینی در دهه‌های گذشته، آثار سویی را به دنبال داشته است که از آن جمله می‌توان به توزیع کالبدی ناموزن شهرها، ایجاد محلات حاشیه‌ای، فقر، افت استانداردهای زندگی و

کمبود مراکز خدماتی و در نهایت، نابرابری در برخورداری از امکانات، اشاره کرد (صالحی و رضاعلی، ۱۳۸۴). زمین در شهرها با توجه به تغییرات مختلف اقتصادی و اجتماعی و رشد فزاینده کالبدی شهرها در تمام دنیا، خصوصاً کشورهای جهان سوم، به صورت یک مسأله بسیار مهم، مطرح است (مولازاده، ۱۳۷۹)؛ از این رو، توزیع متناسب و چیدمان متعادل خدمات شهری، دربرگیرنده تعیین مکان این خدمات یا کاربری‌ها به صورتی است که همه گروه‌های اجتماعی معین با خصوصیات فضایی متنوع تا حد امکان از آن بهره‌مند گردند. میزان چگونگی توزیع خدمات شهری می‌تواند نقش مؤثری در جابه‌جایی فضایی جمعیت و تغییرات اجتماعی داشته باشد و از آنجایی که یکی از معیارهای توسعه پایدار شهری و عدالت اجتماعی، توجه به توزیع متوازن خدمات و امکانات شهری است؛ بنابراین توزیع خدمات باید به گونه‌ای باشد که عدالت اجتماعی برقرار شود (آقابابایی، ۱۳۸۸). بررسی‌های تجربی، روشن می‌کنند که وجه ممیزه و مشخصه شهرنشینی جهان سومی فعلی، ناموزنی و بی‌عدالتی است. این نابرابری‌ها در سه سطح، متجلی می‌شوند که عبارتند از:

- ۱- نابرابری‌ها در فرصت‌های امرار و معاش در بخش‌های شهری و روستایی
- ۲- نابرابری از یک شهر نسبت به شهر دیگر، به دلیل تمرکز منابع محدود در پایتخت
- ۳- نابرابری اقتصادی درون‌شهری میان توده‌ها و یک گروه کوچک نخبه توانگر.

این عدم تعادل‌ها و نابرابری‌ها، به جز آسیب‌های ذاتی، ممکن است در کارایی و انتظارات اقتصاد ملی نیز خلل ایجاد کنند (اسمیت^۱، ۱۳۸۴). از پیامدهای نامطلوب نابرابری منطقه‌ای می‌توان به بلا استفاده ماندن ظرفیت‌های مناطق محدودتر اشاره کرد. همچنین استفاده بیشتر از توان از یک منطقه، موجب استهلاک سریع‌تر امکانات

نیز جلوگیری از تحرک و جابه‌جایی بی‌مورد آنان، سبب صرفه‌جویی در وقت و هزینه شهروندان می‌شود که این امر، لزوم پایداری شهری را فراهم خواهد کرد (ملکی، ۱۳۸۲). استقرار هر عنصر شهری در موقعیت فضایی - کالبدی از شهر، تابع اصول، قواعد و سازوکار (مکانیسم‌های) خاصی است که در صورت رعایت شدن، به موفقیت و کارایی عملکردی آن عنصر در همان مکان مشخص، خواهد انجامید و در غیر این صورت، احتمال بروز مشکلات فراوان، بسیار زیاد است (آقابابایی، ۱۳۸۸).

در ایران، روند تمرکزگرایی شهری که پس از اصلاحات ارضی دهه ۴۰ آغاز شد، با وقوع جنگ تحمیلی، افزایش یافت و باعث رشد شتابان شهرنشینی گردید که موجب شد کمبود امکانات و زیرساخت‌های شهری، با افزایش جمعیت شهری، دو چندان شود و گروه‌های مختلف شهری، متناسب با کیفیت زندگی، دسترسی‌های متفاوتی به این امکانات داشته باشند (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۸۷). توسعه فضاهای خدماتی، هماهنگ با رشد شتابان جمعیت و توسعه فیزیکی شهرها نبود و در نهایت، رشد جمعیت، از سطوح فضاهای خدماتی، پیشی گرفت که این امر منجر به گسیختگی ساختار فضایی و کالبدی برخی شهرهای کشور شد (صالحی و رضاعلی، ۱۳۸۴). تاکنون بیشترین دغدغه مسئولین شهری، تأمین خدمات شهری در شهر بوده و کمتر به توزیع مناسب آن، توجه شده است.

۲- پیشینه پژوهش

در زمینه اولویت‌بندی و سطح‌بندی خدمات و امکانات زندگی و نیز برنامه‌ریزی‌ها در محلات و استفاده از تکنیک تاپسیس^۱، پژوهش‌های متعددی انجام شده که در ادامه توضیح داده شده است.

می‌شود. آلودگی هوا و زمین نیز از عوارض تمرکز در بعضی از مناطق است. همچنین مهاجرت‌های غیرطبیعی از مناطق غیربرخوردار به مناطق برخوردار را می‌توان از عوارض رشد نامتوازن منطقه‌ای دانست (منفردیان سروسستانی، ۱۳۸۶). برنامه‌ریزی شهری به طور اعم و برنامه‌ریزی توسعه پایدار شهرها به طور خاص، در پی نظم بخشیدن به فضای شهری از لحاظ دسترسی به امکانات و خدمات شهری و توزیع مناسب کاربری‌های مختلف شهری است. به عبارت دیگر، برنامه‌ریزی شهری در پی فراهم ساختن بهترین شرایط زیست و روابط مناسب بین کاربری‌های مختلف برای ساکنان شهری می‌باشد (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵).

قابلیت‌ها و مزیت‌های نسبی محلی و منطقه‌ای، به دلیل تأثیرپذیری از عوامل متعدد اقتصادی، اجتماعی و محیطی، همواره متفاوت هستند و این مهم، سبب توزیع نابرابر خدمات شهری، از یک ناحیه به ناحیه دیگر می‌شود. به این ترتیب، شناخت مزیت‌ها و توان‌های محلی و منطقه‌ای، از اصول بنیادین برنامه‌ریزی‌های توسعه محسوب می‌شوند و راهکارهای علمی توسعه نیز با تبیین وضع موجود، معنا می‌یابند. از آنجا که فضا، همواره شفاف و خالی از عارضه نمی‌باشد، نگرش عقلانی به فضا، ساده و پیش پا افتاده نخواهد بود. این پیچیدگی روابط در مکان و در محیط‌های مختلف، اثرات و کنش‌های متفاوتی را به وجود می‌آورد (محمدی و ایزدی، ۱۳۹۰). امروزه مشکلات ناشی از توزیع نامناسب خدمات شهری؛ از قبیل تراکم، آلودگی زیست‌محیطی، جابه‌جایی جمعیت و... باعث شده است که توزیع خدمات شهری، یکی از مهم‌ترین مسائل پیش‌روی اغلب کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه باشد (کامران و همکاران، ۱۳۸۹). توزیع بهینه امکانات و خدمات مورد نیاز شهروندان در سطح شهر به‌گونه‌ای که کلیه شهروندان، دسترسی مناسبی به آن داشته باشند؛ به دلیل تأمین مناسب نیاز شهروندان و

رامشت و عرب‌عامری (۱۳۹۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «اولویت‌بندی نواحی شهری به منظور تأسیس ایستگاه‌های آتش‌نشانی با استفاده از روش تخصیص خطی و تاپسیس در شهر ماکو» به این نتیجه رسیدند که در روش تاپسیس، بین پنج منطقه، ناحیه ۳ با ۰/۴۷ و امتیاز در رتبه اول و ناحیه ۴ با ۰/۴۲ در رتبه آخر قرار گرفته است و نواحی ۱، ۵ و ۲ به ترتیب با ۰/۴۵، ۰/۴۶ و ۰/۴۴ امتیاز در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند.

تقوایی و کیومرثی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «سطح‌بندی محلات براساس میزان بهره‌مندی از امکانات و خدمات شهری با بهره‌گیری از تکنیک تاپسیس در محلات شهر آباده» به این نتیجه رسیدند که در بین محلات شهری، از نظر میزان دستیابی به امکانات و خدمات شهری، تفاوت چشمگیری وجود دارد.

معروفی و کریمی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «سطح‌بندی نواحی شهری براساس میزان بهره‌مندی از خدمات شهری با استفاده از تکنیک تاپسیس (نمونه موردی: نواحی شهر سنندج)» نتایج حاصل از میزان دستیابی به خدمات را به صورت سطح‌بندی محلات شهر، در پنج دسته ارائه کردند و بررسی نتایج حاکی از آن هستند که در بین محلات شهری، از نظر میزان دستیابی به امکانات و خدمات شهری، تفاوت زیادی وجود دارد؛ به طوری که بیشترین میزان تاپسیس برای ناحیه ۱۴، ۰/۶۱ و کمترین میزان برای ناحیه ۱۰، ۰/۰۱۴ می‌باشد.

درویش و کلتی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «سطح‌بندی محلات شهری براساس برخورداری از خدمات شهری (نمونه موردی: شهر نوشهر)»، به بررسی محلات در شهر نوشهر پرداختند. نتایج به‌دست آمده، بیانگر توزیع نابرابر خدمات و امکانات در محلات شهری هستند که معلول عوامل اداری، سیاسی و مدیریتی می‌باشند.

تقوایی و ذاکری (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل پراکنش خدمات بیمارستانی و درمانگاهی با

گیوتیرز رودریگز^۱ و همکارانش (۲۰۰۹) در مقاله‌ای، بیان می‌کنند که ارتباط معناداری میان کیفیت خدمات و رضایت شهروندان وجود دارد و با افزایش کیفیت، میزان رضایتمندی، افزایش می‌یابد، اما میان رضایتمندی و اعتبار حکومت محلی، ارتباط معناداری وجود ندارد.

سان^۲ (۲۰۱۰) از تکنیک تصمیم‌گیری چندمعیاری تاپسیس برای برنامه‌ریزی محلی و مراکز توزیع خدمات شهری، استفاده کرده است. در این مقاله، بهترین نقاط برای ایجاد مراکز توزیع خدمات که سازگارتر با محیط‌زیست و هماهنگ با سیستم‌های حمل‌ونقل هستند، پیشنهاد شده است.

دینیز^۳ (۲۰۱۲) در مقاله «اندازه‌گیری رضایت شهروندان از خدمات ارائه شده توسط شهرداری»، به بررسی و اندازه‌گیری میزان رضایت شهروندان از خدمات ارائه شده توسط شهرداری قیرشهر پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهند که شهرداری این شهر، انتظارات شهروندان را برآورده نکرده است و میزان رضایتمندی با توجه به متغیرهای مختلف؛ از جمله: سطح درآمد، وضعیت تأهل، جنس و سطح تحصیلات، متفاوت است و میان سن و خدمات ارائه شده، رابطه معناداری وجود ندارد.

نسترن و همکارانش (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «کاربرد تکنیک تاپسیس در تحلیل و اولویت‌بندی توسعه پایدار مناطق شهری (مطالعه موردی: مناطق شهر اصفهان)»، به این نتیجه رسیدند که در میان مناطق شهری اصفهان، شش منطقه محروم با ضریب اولویت ۰/۲۲ تا ۰/۳۴ در پایین‌ترین سطح برخورداری، قرار گرفته‌اند و اولویت توسعه را به خود اختصاص داده‌اند.

1- Gutierrez Rodríguez

2- Sun

3- Deniz

محیط‌های متراکم، نامطلوب و ناسازگار با توسعه پایدار، مواجه خواهند شد. متأسفانه اکنون، توزیع خدمات شهری، بیشتر در قالب طرح‌های کاربری اراضی و معیار سرانه کاربری، مطالعه شده‌اند و به قابلیت دسترسی ساکنین از خدمات شهری، کمتر اهمیت داده شده است؛ درحالی که یکی از عمده‌ترین عناصر ارتقادهنده کیفیت محیط شهری، توسعه شاخص‌های دسترسی مطلوب می‌باشد که عاملی ضروری برای توفیق پایداری محیط شهری، تلقی می‌شود (خاکپور، ۱۳۸۸).

توسعه پایدار شهری

توسعه شهری، به عنوان یک مفهوم فضایی را می‌توان تغییرات در کاربری زمین و سطوح تراکم، به منظور رفع نیازهای ساکنان شهر در زمینه مسکن، حمل‌ونقل، اوقات فراغت، غذا و غیره تعریف کرد. چنین توسعه‌ای، زمانی پایدار خواهد بود که در طول زمان، از نظر زیست‌محیطی، قابل سکونت، از نظر اقتصادی، بادوام و از نظر اجتماعی، شهری همبسته داشته باشیم (کامران و همکاران، ۱۳۸۹). در نظریه توسعه پایدار شهری، بر فرایندی تأکید می‌شود که طی آن، گردش انرژی در شهر، حداکثر کارایی را داشته باشد و اثرات زیانبار محیطی، به حداقل ممکن کاهش یابند (Haughton, 1997). یکی از ملزومات دستیابی به توسعه پایدار شهری، خلق چشم‌اندازهای زیبا و موزون است. وجود آلودگی چشم‌انداز، حاکی از نابرابری اجتماعی- اقتصادی در میان ساکنان یک شهر است. گسترش مناطق حاشیه‌نشین شهرها و آلودگی‌های فضایی، محصول فرایندهای نابرابری‌ساز در نظام‌های سرمایه‌داری است. تمرکز فقر در حاشیه شهرها، نه تنها به آلودگی چشم‌انداز، منجر می‌شود، بلکه زمینه افزایش جرم و جنایت را نیز فراهم می‌کند. افزایش جرم و جنایت و سایر ناهنجاری‌های اجتماعی در شهر، توسعه پایدار شهری را نامقدور می‌سازد که در نهایت باعث ناامنی، هراس، افسردگی و نگرانی

استفاده از GIS و مدل تاپسیس»، به این نتیجه رسیدند که تعداد خدمات بیمارستانی و درمانگاهی در شهر اصفهان، به اندازه کافی است، اما توزیع فضایی مناسبی ندارند؛ در نتیجه، دسترسی به این مکان‌ها به خوبی صورت نمی‌گیرد. امانپور و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی میزان توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه از لحاظ برخورداری از شاخص‌های خدمات شهری»، به بررسی هشت شاخص در این شهر پرداختند و به این نتیجه رسیدند که اختلاف چشمگیری بین شهرستان کرمانشاه به عنوان مرکز استان با دیگر شهرستان‌های استان، از لحاظ برخورداری از شاخص‌های خدمات شهری وجود دارد.

۳- مبانی نظری

از مهم‌ترین پیامدهای رشد شتابان شهرنشینی و توسعه کالبدی شهرهای کشور در دهه‌های اخیر، از هم‌پاشیدگی نظام توزیع مراکز خدماتی شهر می‌باشد که زمینه‌ساز نابرابری اجتماعی شهروندان در برخورداری از این خدمات شده است. خدمات عمومی شهری، ساختاردهنده شکل و ماهیت کالبدی، اجتماعی و فضایی شهر هستند؛ لذا بی‌عدالتی در نحوه توزیع آنها، تأثیر جبران‌ناپذیری بر ساختار، ماهیت شهر و جدایی‌گزینی طبقاتی محلات و نابرابری در کیفیت زندگی در شهر گذاشته و مدیریت شهری را با معضلات جدی، روبه‌رو می‌کند (کلاتتری و همکاران، ۱۳۹۲). تمرکز مراکز خدمات‌رسانی در یک مکان خاص، ضمن ایجاد مناطق دوقطبی و بالا و پایین در شهرها، هجوم جمعیت مصرف‌کننده به این مناطق را در پی دارد؛ به طوری که از یک سو، فشار زیست‌محیطی، ترافیکی، آلودگی‌های صوتی، هوا و غیره و از سوی دیگر، به سبب جذب کاربری‌های مکمل و موازی، تشدید قطبی شدن فضایی در شهرها را به دنبال دارد؛ به گونه‌ای که شهرها با

شهروندان می‌گردد (مفیدی شمیرانی و افتخاری مقدم، ۱۳۸۸). فرایند رسیدن به توسعه پایدار شهری، اصول خاصی ندارد، مهم این است که در برنامه‌ریزی‌ها، به شاخص‌های اقتصادی، محیطی و سلامت اجتماعی شهرها، توجه شود و این کار فقط با تلفیق موارد متعدد در مقیاس‌های مختلف، به دست می‌آید (Marcotullio, 2001).

سازمان ملل، مسائل محوری و شرایط ضروری دستیابی به توسعه پایدار را به صورت زیر معرفی می‌کند:

- ۱- جمعیت و توسعه ۲- امنیت غذایی ۳- انرژی ۴- صنعت ۵- معضلات شهری.

در همین راستا، به منظور پیگیری اصولی و مؤثرتر سیاست‌های توسعه پایدار شهری، بر رعایت موارد زیر تأکید شده است:

الف) نظامی سیاسی که مشارکت شهروندان را تنظیم می‌کند. ب) نظامی اقتصادی که راه‌حلهایی را برای رفع مشکلات و موانع توسعه ناهماهنگ و ناموزون ارائه می‌کند. ج) نظامی تولیدی که تعهد حفظ مبانی بوم‌شناسی برای توسعه را محترم بشمارد. د) نظامی فناوری که پشتیبان سیستم‌های حامی حیات باشد. ه) نظامی بین‌المللی که الگوهایی پایدار را برای تجارت و امور مالی، طرح‌ریزی کند (معصومی، ۱۳۹۰).

عدالت اجتماعی در شهر

در راستای دستیابی تمامی ساکنان شهرها به نیازهایشان به صورت یکسان، مبحث عدالت اجتماعی در فضای شهری به وجود می‌آید که بی‌توجهی به آن، تبعات بسیار ناگواری مانند: حاشیه‌نشینی و تراکم بیش از حد یک منطقه، توسعه یک‌جانبه شهرها، خالی از سکنه شدن برخی از محدوده‌های شهری، بورس‌بازی زمین و ده‌ها مسئله و مشکل دیگر را در پی خواهد داشت. بنابراین، شناسایی آثار مقوله عدالت اجتماعی، جزء اساسی مطالعات شهری محسوب می‌شود و شهر، زمانی شهر انسانی می‌شود که عدالت اجتماعی، همه زوایای آن

را بپوشاند (خوش‌روی، ۱۳۸۵) و توجه به عدالت اجتماعی تا اندازه‌ای در شهرها حائز اهمیت است که در هر یک از شاخص‌های تعیین‌کننده شهرهای سالم، بستر مطالعات و نقش کلیدی را ایفا می‌کند (شیخی، ۱۳۸۰). توزیع متناسب و چیدمان متعادل خدمات شهری، دربرگیرنده تعیین مکان این خدمات یا کاربری‌ها است، به صورتی که همه گروه‌های اجتماعی معین با خصوصیات فضایی متنوع، تا حد امکان از آن بهره‌مند شوند. میزان و چگونگی توزیع خدمات شهری می‌توانند نقش مؤثری در جابه‌جایی فضایی جمعیت و تغییرات اجتماعی داشته باشند. در این رابطه، تخصیص منابع از سوی مدیریت شهری و تأکید بر عدالت اجتماعی، رضایت جمعیت شهری را به دنبال خواهد داشت؛ زیرا تخصیص منابع همراه با عدالت اجتماعی، مردم شهر را در سهولت دسترسی به خدمات شهری و نیز افزایش کارایی آنها یاری می‌دهد (زیاری، ۱۳۹۱). این توزیع مناسب و بهینه امکانات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و بهداشتی در میان مناطق و نواحی، یکی از مهم‌ترین عوامل جلوگیری از نابرابری‌ها و شکاف توسعه و توزیع فضایی مناسب جمعیت در پهنه سرزمین است. بنابراین عدالت در شهر باید به دنبال تخصیص مناسب و متناسب با امکانات و خدمات، استفاده از توان‌های بالقوه و بالفعل در شهر، از بین بردن شکاف بین فقیر و غنی در شهر و جلوگیری از به وجود آمدن زاغه‌های فقر باشد. در نتیجه، هرگونه برنامه‌ریزی شهری مبتنی بر عدالت اجتماعی در شهر باید بتواند هم در توزیع نیازها، منافع عمومی و استحقاق و هم در تخصیص آنها مؤثر باشد. از مهم‌ترین عوامل در برنامه‌ریزی شهری، استفاده از فضاها و توزیع مناسب و به عبارتی کامل‌تر، عدالت فضایی است. در این راستا، کاربری‌ها و خدمات شهری، از جمله عوامل مؤثر و مفیدند که با پاسخگویی نیاز جمعیتی، افزایش منفعت عمومی و توجه به استحقاق و شایستگی افراد می‌توانند

با برقراری عادلانه‌تر، ابعاد عدالت فضایی، عدالت اجتماعی و عدالت اقتصادی را برقرار نمایند. بنابراین برهم خوردن توازن جمعیتی که مهم‌ترین ریشه‌های آن، مهاجرت‌های درون و برون شهری، تراکم بیش از حد کاربری‌ها در مناطق خاص هستند، می‌توانند فضاهای شهری را فضاهای متناقض با عدالت از ابعاد اقتصادی و اجتماعی نمایند (هاروی^۱، ۱۳۷۹). به‌طور کلی می‌توان گفت توزیع فضایی متعادل خدمات شهری، از مهم‌ترین نشانه‌های عدالت اجتماعی در شهر، به‌شمار می‌رود. عدالت اجتماعی در شهر؛ یعنی تداوم حفظ منافع گروه‌های اجتماعی متفاوت براساس گسترش بهینه منابع شهری، درآمدها و هزینه‌ها (Gray, 2002).

و روش آن، توصیفی-تحلیلی است. با توجه به این که در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات، از روش‌های کتابخانه‌ای نیز استفاده شده است، می‌توان آن را جزو تحقیقات اسنادی نیز محسوب کرد. در این پژوهش، ابتدا با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی، اطلاعات موردنظر، جمع‌آوری شد و سپس برای تجزیه و تحلیل این اطلاعات، از مدل‌های کمی؛ مانند ضریب ویلیامسون^۲، ضریب آنتروپی^۳ و مدل تاپسیس و نرم‌افزارهای Arc GIS و Excel برای نقشه و نمودارهای توزیع فضایی خدمات شهری در شهر زاهدان، استفاده شده است.

شاخص‌های مورد بررسی در پژوهش

در این پژوهش، کاربری‌های وضع موجود هر یک از مناطق شهری، از نقشه کاربری اراضی شهر زاهدان در طرح تفصیلی، استخراج گردید و به منظور سنجش میزان برخورداری افراد ساکن در محلات شهری، سرانه هر یک از کاربری‌ها به دست آمد. کاربری‌های مورد بررسی در پژوهش حاضر براساس ضوابط و معیارهای موجود در جدول ۱، بیان شده‌اند.

۴- روش پژوهش

در پژوهش حاضر سعی شده است از روش‌های مختلف، استفاده شود تا بتوان موضوع را هر چه بهتر بررسی کرد و زوایای مختلف آن، مورد کنکاش قرار گیرد؛ تا در نهایت، نتایج دلخواه به دست آید و موضوع را برای دیگران قابل درک کند. این مطالعه، از نوع کاربردی

جدول ۱- انواع کاربری اراضی و زیرگروه‌های فعالیتی آنها بر مبنای ضوابط سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی

نوع کاربری	زیرگروه‌های فعالیتی
تجاری	مراکز تجاری شهر (بازار، خدمات، پاساژهای تجاری، عمده‌فروشی، دفاتر خصوصی، بانک‌ها و ...) مراکز تجاری محله‌ای (خرده‌فروشی، خدمات محله‌ای)، بازارهای غیردائمی (بازار روز-هفتگی)
آموزشی	کودکستان و مهدکودک، دبستان، راهنمایی، دبیرستان، مراکز آموزش حرفه‌ای، هنرستان‌ها، دانشکده‌ها و مراکز آموزشی بعد از دبیرستان
فرهنگی	اماکن تاریخی و فرهنگی (موزه، کتابخانه، سالن اجتماعات، سینما و تئاتر)
مذهبی	مساجد، تکایا، حسینیه‌ها، امام‌زاده‌ها و مراکز اقلیت‌های مذهبی
بهداشتی	حمام عمومی، آبریزگاه، رختشویخانه، توالی عمومی
درمانی	بیمارستان، درمانگاه، خانه بهداشت و مراکز پزشکی
ورزشی	استادیوم، سالن سرپوشیده، زمین فوتبال، استخر، تأسیسات ورزشی عمومی
فضای سبز	پارک‌ها، فضاهای تفریحی، فضای سبز عمومی، فضای سبز حفاظتی

منبع: (تقوایی و کیومرثی، ۱۳۹۰)

2- Williamson Coefficient
3- Entropy

1- Harvey

قلمرو پژوهش

شهر زاهدان، مرکز استان سیستان و بلوچستان در شرق ایران و نزدیک مرکز ایران و کشورهای افغانستان و پاکستان قرار دارد. این شهر، مرکز شهرستان زاهدان است. وسعت زاهدان ۸۱۲۳ هکتار و از لحاظ موقعیت جغرافیایی در طول جغرافیایی ۶۰ درجه و ۵۱ دقیقه و ۲۵ ثانیه شرقی و عرض جغرافیایی ۲۹ درجه و ۳۰ دقیقه و ۴۵ ثانیه شمالی قرار دارد. پهنه‌ای که شهر بر روی آن قرار دارد، دارای خصوصیات توپوگرافی یکسان نمی‌باشد. جمعیت شهر در اولین سرشماری عمومی و رسمی کشور (۱۳۳۵) برابر ۱۷۴۹۵ نفر و ۳۸۶۵ خانوار بود؛ در حالی که جمعیت این شهر در سال ۱۳۹۰، ۵۷۵۱۱۶ نفر و تعداد خانوار آن به ۱۱۶۱۵۵ خانوار، افزایش یافت (مهندسین مشاور شهر و خانه، ۱۳۹۰، ۱۳۸۵). این شهر تا قبل از سال ۱۳۹۰ دارای سه منطقه شهری بود و براساس تقسیمات فضایی جدید، تعداد مناطق شهر زاهدان از سه منطقه به پنج منطقه، افزایش یافته و هر منطقه دارای یازده محله می‌باشد.

شهر زاهدان به لحاظ برخورداری از امکانات و خدمات رفاهی برای ساکنین، یکی از شهرهای برخوردار کشور تلقی می‌شود. مرزی بودن شهر، اشتراکات فرهنگی با کشورهای افغانستان و پاکستان، وجود خط ترانزیت کالا و مواد مخدر، باعث عدم برخورداری شهر از پتانسیل‌های مؤثر بر کیفیت زندگی شهری شده است؛

به طوری که اغلب مهاجرین داخلی و خارجی شهر به علت مشکلات مالی، حاشیه شهر را به عنوان مأمن، اختیار کرده‌اند؛ این ساختارها بیشتر در قسمت شمال و شمال شرقی شهر هستند که در منطقه ۴ و ۳ شهر زاهدان واقع شده‌اند. از این رو در نقاط مختلف شهر زاهدان، از نظر میزان دسترسی و برخورداری از خدمات مورد نیاز، عدم تعادل حاکم است؛ به طوری که توزیع برخی از خدمات و امکانات در سطح مناطق، به صورت ناعادلانه می‌باشد و توزیع فضایی آنها گرایش به قطبی شدن و تمرکز در برخی از این مناطق (منطقه ۵ و ۱) دارند. در این شهر، شرایط به گونه‌ای است که شاهد توزیع نامتعادل و نابرابر خدمات و منابع در سطح منطقه‌ای و محله‌ای می‌باشیم. این نابرابری‌ها به دلیل عوامل طبیعی، اقتصادی، مسائل قومی - فرهنگی و نارسایی‌های نظام برنامه‌ریزی، ایجاد می‌شوند و عملکرد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی این محله‌ها را تحت تأثیر قرار داده‌اند و چنین نابرابری‌هایی را در این شهر دامن می‌زنند؛ به طوری که هجوم اقشار کم درآمد از سطح شهر و شهرهای این استان در دهه‌های اخیر، توزیع نامتعادل مراکز خدماتی در محله‌ها را به همراه داشته و منجر به عدم برخورداری یکسان شهروندان از این خدمات در سطح شهر شده است. در جداول ۲ و ۳، مساحت و جمعیت شهر زاهدان و مناطق آن و در نقشه ۱، موقعیت زاهدان آورده شده است.

جدول ۲- مساحت و جمعیت شهر زاهدان طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۵۵

سال	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰
جمعیت (نفر)	۹۳۷۴۰	۲۸۱۹۲۳	۴۱۹۵۱۸	۵۵۲۷۰۶	۵۷۵۱۱۶
وسعت (هکتار)	۱۲۸۵	۳۰۲۲	۴۶۵۰	۶۴۶۸	۸۱۲۳

منبع: (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰)

جدول ۳- جمعیت و مساحت مناطق شهر زاهدان (۱۳۹۰)

مناطق	جمعیت (نفر)	مساحت (هکتار)
۱	۱۱۲۸۱۶	۱۸۱۴
۲	۱۱۳۹۳۲	۶۷۹
۳	۱۲۰۰۱۸	۱۵۴۵
۴	۱۱۴۴۷۵	۱۸۶۲
۵	۱۱۳۸۷۵	۲۲۲۳

منبع: (مطالعات نگارندگان)

موقعیت استان سیستان و بلوچستان در ایران

نقشه ۱- موقعیت شهر زاهدان در شهرستان زاهدان، استان سیستان و بلوچستان و ایران

منبع: (دانشنامه شهری ایران، Citypedia)

۵- یافته‌های تحقیق

مناطق، تعمیم داده است (Tadjoeddin et al., 2003). در این پژوهش، براساس فرمول شاخص ویلیامسون، برای هشت نوع خدمات شهری، رتبه نواحی در ارائه خدمات شهری تعیین شده است.

$$V_i = \left(\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - x_n)^2} \right) \frac{p_i}{N} / x_n$$

n تعداد مناطق، x_i سرانه شاخص مورد نظر در منطقه i ، x_n سرانه شاخص مورد نظر در کل شهر، p_i جمعیت منطقه و N جمعیت کل شهر است (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳). این شاخص برای بررسی نابرابری‌های موجود در شاخص‌های توسعه در بین نواحی

امکانات شهری برای جمعیت ساکن در مناطق شهری ایجاد شده‌اند؛ لذا اطلاع از کم و کیف جمعیت و شاخص‌های مربوط به آن، لازمه هر نوع برنامه‌ریزی است (عباسی، ۱۳۸۸). خدمات شهری شامل: مقوله‌های آموزشی، درمانی، بهداشتی، فرهنگی، تجاری، مذهبی، ورزشی و تأسیسات و تجهیزات می‌باشد که با توجه به آمار و اطلاعات موجود در این پژوهش، به بررسی این خدمات در سطح مناطق شهر زاهدان پرداخته‌ایم.

ویلیامسون (۱۹۶۵) اولین کسی است که در زمینه مباحث منطقه‌ای، بحث نابرابری‌های درآمدی را به

بین مناطق شهر زاهدان، تهیه (جدول ۴) و سپس براساس شاخص ویلیامسون، نحوه توزیع و میزان تعادل شاخص‌های موردنظر در سطح مناطق، محاسبه شده است (جدول ۵).

در سطح وسیع، مورد استفاده قرار می‌گیرد که در آن مقدار بالای نتیجه نشانگر نابرابری بیشتر در توزیع شاخص فوق می‌باشد (کلانتری، ۱۳۸۰).

برای تحلیل شاخص ویلیامسون، نخست مساحت تعدادی از مهم‌ترین کاربری‌های و خدمات شهری را در

جدول ۴- سرانه خدمات شهری در مناطق شهر زاهدان

منطقه ۵	منطقه ۴	منطقه ۳	منطقه ۲	منطقه ۱	کاربری
۴/۶۵	۲/۲۳	۳/۵۶	۲/۴۴	۲/۶۷	آموزشی
۰/۳۶	۰/۱۷	۰/۲۷	۰/۱۹	۰/۲۱	بهداشتی
۲/۶۸	۱/۲۹	۲/۰۵	۱/۴۱	۱/۵۴	درمانی
۳/۵۷	۱/۷۲	۲/۷۴	۱/۸۸	۲/۰۶	تجاری
۳/۳	۱/۰۱	۲	۱/۵	۳/۶۷	فضای سبز
۱/۰۷	۰/۵۱	۰/۸۲	۰/۵۶	۰/۶۲	مذهبی
۴/۷۲	۲/۶۳	۳/۲۱	۱/۱۵	۲/۱۷	فرهنگی
۳/۷۵	۱/۸	۲/۸۷	۱/۹۷	۲/۱۶	ورزشی

منبع: (محاسبات نگارندگان)

جدول ۵- سرانه خدمات شهری در مناطق شهر زاهدان براساس شاخص ویلیامسون

رتبه	جمع کل	منطقه ۵	منطقه ۴	منطقه ۳	منطقه ۲	منطقه ۱	کاربری
۲	۰/۵۰۸	۰/۰۹۵	۰/۱۰۵	۰/۱۰۲	۰/۱۰۴	۰/۱۰۲	آموزشی
۸	۱/۸۲۴	۰/۳۴۰	۰/۳۷۷	۰/۳۶۷	۰/۳۷۳	۰/۳۶۷	بهداشتی
۶	۰/۶۶۷	۰/۱۲۴	۰/۱۳۸	۰/۱۳۴	۰/۱۳۶	۰/۱۳۵	درمانی
۴	۰/۵۷۷	۰/۱۰۸	۰/۱۱۹	۰/۱۱۶	۰/۱۱۸	۰/۱۱۶	تجاری
۵	۰/۵۹	۰/۱۱۱	۰/۱۲۶	۰/۱۲۳	۰/۱۲۲	۰/۱۰۸	فضای سبز
۷	۰/۰۵۶	۰/۱۹۷	۰/۲۱۸	۰/۲۱۲	۰/۲۱۶	۰/۲۱۳	مذهبی
۱	۰/۳۸۹	۰/۰۵۵	۰/۰۷۴	۰/۰۶۸	۰/۱۱۱	۰/۰۸۱	فرهنگی
۳	۰/۵۶۴	۰/۱۰۵	۰/۱۱۷	۰/۱۱۳	۰/۱۱۵	۰/۱۱۴	ورزشی
-	-	۱/۱۳۵	۱/۲۷۴	۱/۲۳۵	۱/۲۹۵	۱/۲۳۶	جمع کل
-	-	۱	۴	۲	۵	۳	رتبه

منبع: (محاسبات نگارندگان)

این شاخص، در بین خدمات آموزشی، بهداشتی، درمانی، مذهبی، ورزشی و تجاری در سطح مناطق شهر زاهدان، کمترین نابرابری در منطقه ۵ و بیشترین نابرابری در

شاخص ویلیامسون، وسعت و پراکندگی کاربری‌های مورد نظر را در سطح مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان نشان می‌دهد. با توجه به نتایج به دست آمده از

یک گرایش یابد، نشانه وجود تعادل و توازن فضایی یک متغیر و کمتر از آن عدد، عکس این حالت را نشان می‌دهد (وارثی و همکاران، ۱۳۸۷). هرچه به یک نزدیک شود، توزیع عادلانه پارامتر را نشان می‌دهد، به طوری که مقدار یک بیانگر توزیع کاملاً عادلانه می‌باشد (رهنما و عباس‌زاده، ۱۳۸۷). در این مقاله، ابتدا این ضریب، در سطح شهر زاهدان و سپس در سطح مناطق برای خدمات شهری، محاسبه شده است.

ساختار کلی مدل به شرح زیر می‌باشد

(Sudhira et al., 2003):

$$H = - \sum_{i=1}^n Pi \times Ln(Pi) \quad \text{آنتروپی مطلق}$$

$$G = \frac{H}{LN K} \quad \text{آنتروپی نسبی}$$

در رابطه بالا:

H: مقدار آنتروپی مطلق

Pi: نسبت سرانه هر کاربری در منطقه i به کل

سرانه مجموع مناطق

N: مجموع طبقات

K: تعداد طبقات.

منطقه ۲ مشاهده می‌شود. در بین خدمات فضای سبز، کمترین نابرابری در منطقه ۱ و بیشترین در منطقه ۴، در بین خدمات فرهنگی، کمترین نابرابری در منطقه ۵ و بیشترین در منطقه ۲ مشاهده می‌شود. در مجموع در بین مناطق شهر زاهدان، منطقه ۵، کمترین نابرابری و بیشترین توازن را دارا می‌باشد و منطقه ۲، بیشترین نابرابری و کمترین توازن را به خود اختصاص داده است. براساس نتایج به دست آمده از روش رتبه‌بندی مناطق، منطقه ۵ بیشترین سهم، منطقه ۳ و ۱ در حد متوسط و منطقه ۲ و ۴ به ترتیب کمترین سهم را از خدمات شهری به لحاظ میزان دسترسی به کاربری‌های خدماتی را دارا می‌باشند.

ضریب آنتروپی

برای سنجش یکنواخت بودن متغیرهای مورد نظر؛ مانند توزیع جمعیت در مناطق یک شهر یا خدمات عمومی می‌توان از مدل آنتروپی استفاده کرد (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵). این ضریب نیز در اندازه‌گیری چگونگی توزیع پارامترها کاربرد دارد (Tasi, 2005). مطابق با اصل تئوریک مدل، وقتی آنتروپی به طرف عدد

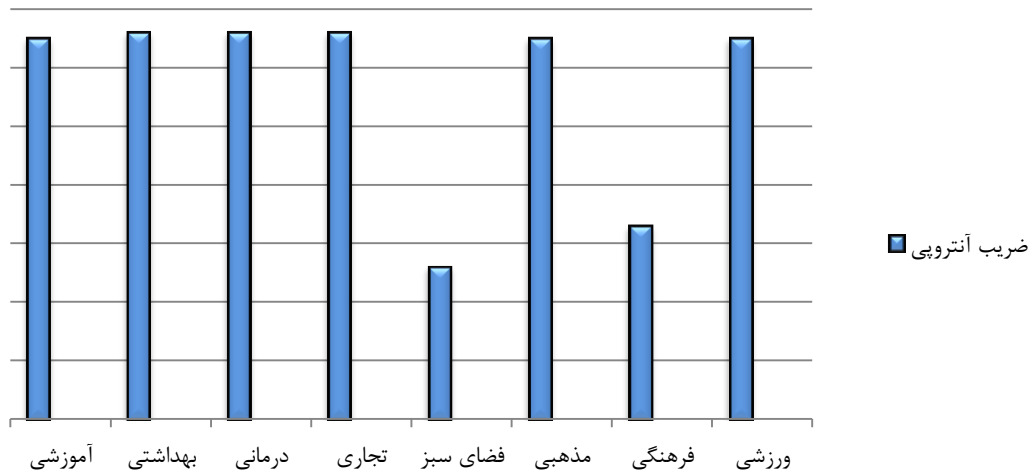
جدول ۶- محاسبه ضریب آنتروپی خدمات شهری در سطح شهر زاهدان (۱۳۹۰)

ضریب آنتروپی در شهر زاهدان	آموزشی	بهداشتی	درمانی	تجاری	فضای سبز	مذهبی	فرهنگی	ورزشی
H	-۱/۵۷۰	-۱/۵۷۱	-۱/۵۷۱	-۱/۵۷۱	-۱/۵۰۷	-۱/۵۷۰	-۱/۵۱۷	-۱/۵۷۰
LN	۱/۶۱	۱/۱۶	۱/۶۱	۱/۶۱	۱/۶۱	۱/۶۱	۱/۶۱	۱/۶۱
G	۰/۹۷۵	۰/۹۷۶	۰/۹۷۶	۰/۹۷۶	۰/۹۳۶	۰/۹۷۵	۰/۹۴۳	۰/۹۷۵

منبع: (محاسبات نگارندگان)

شهری در سنجش پراکنندگی، از بالاترین تعادل تا پایین‌ترین، به ترتیب شامل: خدمات بهداشتی، درمانی، تجاری، آموزشی، مذهبی، ورزشی، فرهنگی و فضای سبز است (نمودار ۱).

براساس نتایج به دست آمده در جدول ۶، خدمات بهداشتی، درمانی و تجاری در سطح شهر، به طور یکنواخت‌تر پراکنده شده‌اند. در مجموع، در بین خدمات شهری در شهر زاهدان، رتبه خدمات

نمودار ۱- محاسبه ضریب آنتروپی خدمات شهری در شهر زاهدان

منبع: (محاسبات نگارندگان براساس ردیف G جدول ۵)

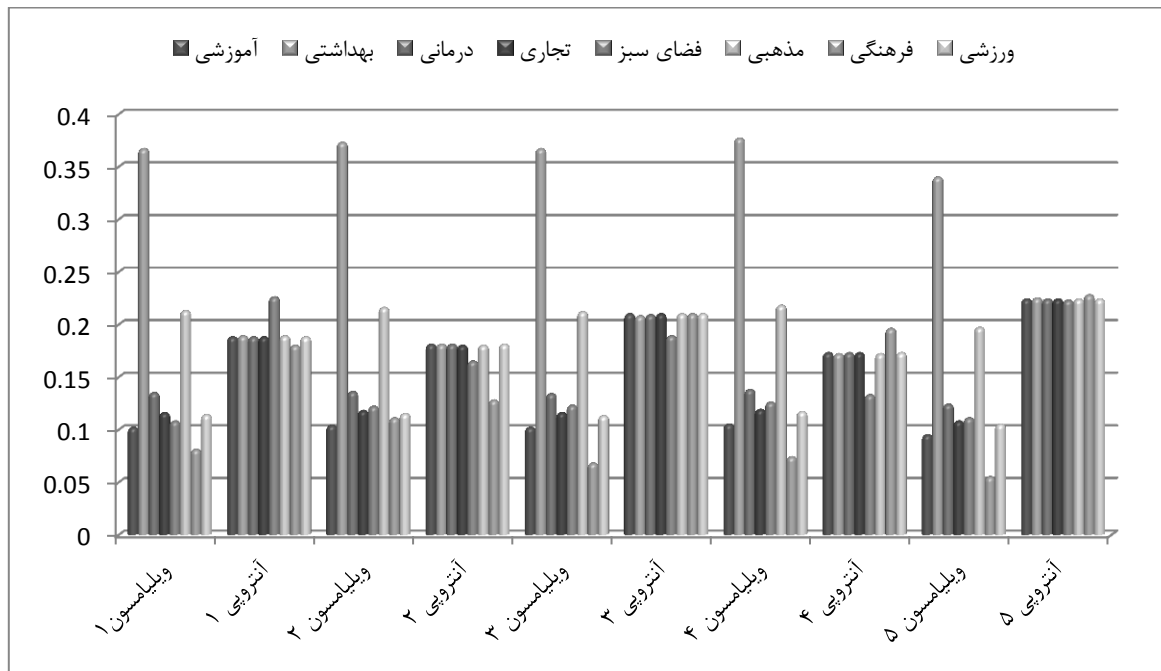
جدول ۷- محاسبه ضریب آنتروپی خدمات شهری در مناطق شهر زاهدان

کاربری	منطقه ۱	منطقه ۲	منطقه ۳	منطقه ۴	منطقه ۵
آموزشی	۰/۱۸۸	۰/۱۸۱	۰/۲۱۰	۰/۱۷۳	۰/۲۲۴
بهداشتی	۰/۱۸۹	۰/۱۸۱	۰/۲۰۸	۰/۱۷۲	۰/۲۲۵
درمانی	۰/۱۸۸	۰/۱۸۱	۰/۲۰۹	۰/۱۷۳	۰/۲۲۴
تجاری	۰/۱۸۸	۰/۱۸۰	۰/۲۱۰	۰/۱۷۳	۰/۲۲۴
فضای سبز	۰/۲۲۶	۰/۱۶۵	۰/۱۸۹	۰/۱۳۳	۰/۲۲۳
مذهبی	۰/۱۸۹	۰/۱۸۰	۰/۲۱۰	۰/۱۷۲	۰/۲۲۴
فرهنگی	۰/۱۸۰	۰/۱۲۸	۰/۲۱۰	۰/۱۹۶	۰/۲۲۸
ورزشی	۰/۱۸۸	۰/۱۸۱	۰/۲۱۰	۰/۱۷۳	۰/۲۲۴

منبع: (محاسبات نگارندگان)

این مدل براساس پراکنندگی خدمات، توزیع خدمات شهری را در سطح مناطق نشان می‌دهد و هر اندازه ضریب به سمت یک میل پیدا کند، نشان‌دهنده توازن بیشتر خدمات و هرچه به سمت صفر گرایش پیدا کند، نشان‌دهنده عدم توازن در توزیع خدمات در مناطق شهر است. براساس نتایج به‌دست آمده در جدول ۷، در بین خدمات آموزشی، منطقه ۵ بیشترین توازن و منطقه ۴ کمترین توازن را دارد. در بین خدمات فضای سبز، منطقه ۱ بیشترین توازن و منطقه ۴ کمترین توازن را دارد و نهایتاً در بین خدمات فرهنگی، منطقه ۵ بیشترین توازن و منطقه ۲ کمترین توازن را دارد که این نتایج در مدل ویلیامسون نیز به‌دست آمده است. در نمودار ۲، ضریب ویلیامسون و ضریب آنتروپی خدمات شهری در شهر زاهدان، به تفکیک مناطق پنج‌گانه، مقایسه شده‌اند.

منطقه ۵ بیشترین توازن و منطقه ۴ کمترین توازن را دارد. در بین خدمات فضای سبز، منطقه ۱ بیشترین توازن و منطقه ۴ کمترین توازن را دارد و نهایتاً در بین خدمات فرهنگی، منطقه ۵ بیشترین توازن و منطقه ۲ کمترین توازن را دارد که این نتایج در مدل ویلیامسون نیز به‌دست آمده است. در نمودار ۲، ضریب ویلیامسون و ضریب آنتروپی خدمات شهری در شهر زاهدان، به تفکیک مناطق پنج‌گانه، مقایسه شده‌اند.

نمودار ۲- مقایسه ضریب ویلیامسون و ضریب آنتروپی خدمات شهری در شهر زاهدان به تفکیک مناطق پنج‌گانه
منبع: (محاسبات نگارندگان)

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}$$

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad \text{و} \quad \sum_{i=1}^n w_i = 1$$

۳- در این مرحله، وزن هر یک از شاخص‌ها براساس رویکردها و نظرات کارشناسانه، به‌دست می‌آید. در این راستا شاخص‌های دارای اهمیت بیشتر، از وزن بالاتری برخوردارند. شایان ذکر است که مجموع اوزان

تکنیک تاپسیس (TOPSIS)

در ادامه، به چگونگی مراحل ارزیابی و اولویت‌بندی و نیز تشریح مدل پرداخته می‌شود. به‌طور خلاصه، در روش تاپسیس، ماتریس $n \times m$ که دارای m گزینه و n معیار است، ارزیابی می‌گردد. در این الگوریتم، فرض می‌شود که هر شاخص و معیار در ماتریس تصمیم‌گیری، دارای مطلوبیت افزایشی یا کاهش‌یکنواخت است. در این مدل، هر عامل انتخابی باید کمترین فاصله را با عامل ایده‌آل و بیشترین فاصله را با عامل ایده‌آل منفی داشته باشد (Benitez et al., 2007). بهترین گزینه یا عامل باید نزدیکترین عامل نسبت به ایده‌آل مثبت و دورترین عامل نسبت به ایده‌آل منفی باشد (Wang & Elhag, 2007).

مراحل اجرای الگوریتم تاپسیس عبارتند از:

۱- تشکیل ماتریس داده‌ها براساس n شاخص و m گزینه

۲- استاندارد کردن داده‌ها و تشکیل ماتریس

استاندارد

۶- تعیین یک معیار فاصله‌ای برای هر یک از شاخص‌ها، هم برای آلترناتیو ایده‌آل و نیز برای آلترناتیو نهایت افت که از رابطه زیر حاصل می‌شود:

$$s_i^* = \sqrt{\sum_{l=1}^n (v_{il} - v_i^*)^2}$$

$$s_i^- = \sqrt{\sum_{l=1}^n (v_{il} - v_i^-)^2}$$

۷- تشکیل و تعیین یک ضریب که برابر است با فاصله آلترناتیو نهایت افت، تقسیم بر مجموع فاصله آنها که رابطه ریاضی آن به قرار زیر است:

$$c_i^* = \frac{s_i^-}{s_i^- + s_i^*} \quad \text{همیشه}$$

$$0 \leq c_i^* \leq 1$$

فرایند و الگوریتم تکنیک رتبه‌بندی براساس تشابه به راه‌حل ایده‌آل، در هشت مرحله به شرح زیر خلاصه می‌گردد:

مرحله اول: تشکیل ماتریس شاخص که K ، آلترناتیو و N ، داده‌ها می‌باشد. براساس پژوهش حاضر، آلترناتیوها شامل مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان و شاخص‌ها سرانه‌های موجود هر یک از کاربری‌های شهری به شرح جدول ۸ می‌باشند.

به‌دست آمده برای شاخص‌های مورد نظر تصمیم‌گیرنده باید برابر یک باشد؛ به عبارت دیگر باید

$$\sum_{j=1}^m w_j = 1 \quad (1)$$

برقرار باشد. $(1, 2, \dots, n)$

بر این اساس، ماتریس جدیدی شکل می‌گیرد که آن را ماتریس v_{ij} می‌نامند.

$$v_{ij} = \begin{bmatrix} wr_{11} & wr_{12} & \dots & wr_{1n} \\ wr_{21} & wr_{21} & \dots & wr_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ wr_{m1} & wr_{m2} & \dots & wr_{mn} \end{bmatrix}$$

۴- این مرحله، تعیین آلترناتیو ایده‌آل پایین‌تر

می‌باشد:

$$A^* = \{V_1^*, V_2^*, \dots, V_N^*\}$$

برای این منظور باید در جدول v_{ij} ، در هر ستون

مقدار ماکسیمم را مشخص کرد که براین اساس، به تعداد شاخص‌ها، مقادیر ماکسیمم خواهیم داشت.

۵- تعیین آلترناتیو نهایت افت یا معکوس حد

عملکرد هر شاخص:

$$A^- = \{V_1^-, V_2^-, \dots, V_n^-\}$$

در این جا نیز باید مقادیر منیمم یا نهایت افت را در

جدول v_{ij} در هر ستون، مشخص کرده و نشان دهیم.

جدول ۸- آلترناتیوها و شاخص‌های مورد بررسی

امکانات مناطق	آموزشی	بهداشتی	درمانی	تجاری	فضای سبز	مذهبی	فرهنگی	ورزشی
۱	۲/۶۷	۰/۲۱	۱/۵۴	۲/۰۶	۳/۶۷	۰/۶۲	۲/۱۷	۲/۱۶
۲	۲/۴۴	۰/۱۹	۱/۴۱	۱/۸۸	۱/۵۰	۰/۵۶	۱/۱۵	۱/۹۷
۳	۳/۵۶	۰/۲۷	۲/۰۵	۲/۷۴	۲/۰۰	۰/۸۲	۳/۲۱	۲/۸۷
۴	۲/۲۳	۱/۱۷	۱/۲۹	۱/۷۲	۱/۰۱	۰/۵۱	۲/۶۳	۱/۸۰
۵	۴/۶۵	۰/۳۶	۲/۶۸	۳/۵۷	۳/۳۰	۱/۰۷	۴/۷۲	۳/۷۵

منبع: (شهرداری مرکزی شهر زاهدان)

باشد، نمی‌تواند در کنار معیارهای مثبت مورد آزمون قرار گیرد.

مرحله دوم: این مرحله، تهیه ماتریس نرمالیزه شده می‌باشد. به دلیل آنکه احتمال قوی وجود دارد که مقادیر کمی تعلق گرفته به معیارها و شاخص‌ها دارای یک واحد نباشند باید دیمانسیون واحد آن‌ها، از بین برده شود و این مقادیر کمی را به ارقام بدون بُعد، تبدیل کرد. به همین دلیل، همه مقادیر تعلق گرفته به درایه‌های ماتریس تصمیم‌گیری باید براساس رابطه زیر به مقادیر بدون بُعد، تبدیل شوند (جدول ۹).

نکاتی که در این مرحله باید به آن‌ها توجه کرد عبارتند از:

- معیارهای کمی و کیفی، به‌طور همزمان می‌توانند در این مدل، مورد استفاده قرار گیرند؛ به شرطی که معیارهای کیفی، قابلیت تبدیل به معیارهای کمی را داشته باشند. بر این اساس، معیارهای کیفی باید امتیازدهی شوند و برای انجام تحلیل، در ماتریس داده‌ها قرار گیرند.

- تمامی معیارها باید یک‌دست باشند؛ یعنی یا همه مثبت یا همه منفی باشند. چنانچه شاخصی منفی

جدول ۹- ماتریس اعداد نرمالیزه

امکانات مناطق	آموزشی	بهداشتی	درمانی	تجاری	فضای سبز	مذهبی	فرهنگی	ورزشی
۱	۰/۹۸	۰/۰۸	۰/۵۷	۰/۷۶	۲/۳۹	۰/۲۳	۰/۷۰	۰/۸۰
۲	۰/۸۲	۰/۰۶	۰/۴۸	۰/۶۳	۰/۴۰	۰/۱۹	۰/۲۰	۰/۶۶
۳	۱/۷۵	۰/۱۳	۱/۰۱	۱/۳۵	۰/۷۱	۰/۴۰	۱/۵۳	۱/۴۱
۴	۰/۶۹	۰/۰۵	۰/۴۰	۰/۵۳	۰/۱۸	۰/۱۶	۱/۰۳	۰/۵۵
۵	۲/۹۹	۰/۲۳	۱/۷۲	۲/۲۹	۱/۹۴	۰/۶۹	۳/۳۰	۲/۴۱

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

در وزن همان معیار، ماتریس داده‌های استاندارد، مشخص می‌شود.

در این تحقیق برای وزن‌دهی معیارها، از روش آنتروپی شانون استفاده شد (جدول ۹).

مرحله سوم: در این مرحله، پس از نرمال‌سازی ماتریس تصمیم‌گیری، وزن‌دهی معیارها (W) صورت گرفت. مجموع وزن معیارها باید برابر با یک باشد و پس از ضرب عدد هر معیار

جدول ۱۰- وزن‌دهی به شاخص‌ها با استفاده از روش آنتروپی شانون

شاخص	آموزشی	بهداشتی	درمانی	تجاری	فضای سبز	مذهبی	فرهنگی	ورزشی
وزن	۰/۱۰۲	۰/۱۰۱	۰/۱۰۱	۰/۱۰۰	۰/۲۰۲	۰/۱۰۲	۰/۱۹۰	۰/۱۰۱

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

در این‌جا اعداد نرمالیزه شده (جدول ۹) در وزن‌های هر شاخص (جدول ۱۰)، ضرب می‌شوند و ماتریس استاندارد به صورت جدول (۱۱) ایجاد می‌شود.

جدول ۱۱- ماتریس استاندارد داده‌ها

امکانات / محلات	آموزشی	بهداشتی	درمانی	تجاری	فضای سبز	مذهبی	فرهنگی	ورزشی
۱	۰/۱۰۰	۰/۰۰۸	۰/۰۵۷	۰/۰۷۷	۰/۴۸۴	۰/۰۲۳	۰/۱۳۳	۰/۰۸۱
۲	۰/۰۸۴	۰/۰۰۷	۰/۰۴۸	۰/۰۶۴	۰/۰۸۱	۰/۰۱۹	۰/۰۳۷	۰/۰۶۷
۳	۰/۱۷۸	۰/۰۱۳	۰/۱۰۲	۰/۱۳۵	۰/۱۴۴	۰/۰۴۱	۰/۲۹۱	۰/۱۴۳
۴	۰/۰۷۰	۰/۰۰۵	۰/۰۴۰	۰/۰۵۳	۰/۰۳۷	۰/۰۱۶	۰/۱۹۵	۰/۰۵۶
۵	۰/۳۰۴	۰/۰۲۴	۰/۱۷۴	۰/۲۳۰	۰/۳۹۲	۰/۰۷۰	۰/۶۲۹	۰/۲۴۴

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

مرحله چهارم: تعیین فاصله I آمین آلترناتیو از آلترناتیو ایده‌ال؛ یعنی تعیین بالاترین عملکرد هر شاخص که آن را با علامت A* نشان می‌دهیم (جدول ۱۲).

جدول ۱۲- تعیین بالاترین عملکرد هر شاخص

شاخص	آموزشی	بهداشتی	درمانی	تجاری	فضای سبز	مذهبی	فرهنگی	ورزشی
A*	۰/۰۳۰۴	۰/۰۲۴	۰/۱۷۴	۰/۲۳۰	۰/۴۸۴	۰/۰۷۰	۰/۶۲۹	۰/۲۴۳

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

مرحله پنجم: با استفاده از ماتریس استاندارد عملکرد هر شاخص نیز به شرح جدول ۱۳ مشخص می‌شود. مرحله سوم (ماتریس اوزان استاندارد شده)، پایین‌ترین

جدول ۱۳- تعیین پایین‌ترین عملکرد هر شاخص

شاخص	آموزشی	بهداشتی	درمانی	تجاری	فضای سبز	مذهبی	فرهنگی	ورزشی
A-	۰/۰۷۰	۰/۰۰۵	۰/۰۴۰	۰/۰۵۳	۰/۰۳۷	۰/۰۱۶	۰/۰۳۷	۰/۰۵۶

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

مرحله ششم: در این مرحله، اقدام به تعیین معیار فاصله‌ای برای آلترناتیوهای حداقل و حداکثر می‌کنیم. نتایج این مرحله در جدول ۱۴ نشان داده شده‌اند.

جدول ۱۴- محاسبه فاصله نسبی تا برترین معیارها

نواحی	Si*	Si
۱	۰/۵۹۴	۰/۴۶۰
۲	۰/۷۹۹	۰/۰۴۹
۳	۰/۵۲۱	۰/۳۲۶
۴	۰/۷۲۸	۰/۱۵۷
۵	۰/۰۹۳	۰/۷۸۰

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

مرحله هشتم: رتبه‌بندی گزینه‌ها؛ این میزان بین C_i^* براساس ترتیب نزولی صفر و یک، در نوسان است. در این راستا نیز $C_i^*=1$ نشان‌دهنده بالاترین رتبه و $C_i^*=0$ نشان‌دهنده کمترین رتبه است.

مرحله هفتم: در این گام، ضریبی که برابر است با تقسیم آلترناتیو حداقل بر (آلترناتیو حداقل + آلترناتیو حداکثر)، به دست می‌آید. به عبارت دیگر، نزدیکی نسبی (A_j) نسبت به (A^*) محاسبه می‌شود که از رابطه زیر به دست می‌آید:

$$C_i^* = \frac{s_i^-}{s_i^- + s_i^+} \quad \text{همیشه} \quad 0 \leq C_i^* \leq 1$$

جدول ۱۵- رتبه‌بندی گزینه‌ها برای تعیین اولویت‌ها

رتبه	C_i^*	نواحی
۲	۰/۴۳۶	۱
۵	۰/۰۵۸	۲
۳	۰/۳۸۵	۳
۴	۰/۱۷۸	۴
۱	۰/۸۹۴	۵

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهاد

عدالت، مفهومی است که همواره، دغدغه بشر بوده است. در برنامه‌ریزی شهری آن چه می‌تواند به تحقق بیشتر عدالت شهری کمک کند، توجه به عدالت فضایی و برنامه‌ریزی‌هایی است که تمرکز خدماتی را عادلانه در مناطق مختلف، توزیع کند. بدین صورت، مهم‌ترین معیار برای تحلیل وضعیت عدالت فضایی در شهر، چگونگی توزیع خدمات عمومی شهری است. عدالت؛ یعنی توزیع مناسب خدمات میان ساکنان مختلف یک شهر که توزیع نامناسب آن باعث از بین رفتن عدالت و افزایش نارضایتی شهروندان از محل سکونت خود خواهد شد. پژوهش حاضر، با هدف تعیین میزان برخورداری مناطق شهری با بهره‌گیری از مدل ویلیامسون، ضریب آنروپی و تکنیک تاپسیس، انجام شده است که از روش‌های تبیین چگونگی توزیع خدمات و امکانات در

همان‌گونه که در جدول ۱۵ مشاهده می‌شود، تکنیک مورد استفاده، مناطق شهر زاهدان را براساس میزان دستیابی به امکانات و خدمات شهری، اولویت‌بندی کرده و میزان امتیاز هر محله را به صورت امتیاز بین صفر تا یک، ارائه کرده است که عدد صفر، نشان‌دهنده حداقل امکانات و خدمات و عدد یک، نشان‌دهنده بالاترین میزان دستیابی به امکانات و خدمات است.

نتایج حاصل از طبقه‌بندی جدایش طبیعی حاکی از آن هستند که در بین مناطق شهری، منطقه ۲ و ۴ با کمترین امتیاز (۰/۰۰۳ و ۰/۰۳۳)، محروم‌ترین مناطق شهر هستند و اختلاف زیادی با مناطق دیگر دارند و برعکس، منطقه ۵، در بالاترین سطح برخورداری از امکانات و خدمات مورد نیاز شهروندان؛ یعنی در سطح وراثت‌سعه قرار گرفته است.

شهر می‌باشد و میزان نابرابری در توزیع خدمات شهری در مناطق شهر زاهدان را آشکار می‌کند.

بررسی‌های انجام شده در این شهر به منظور توزیع فضایی خدمات شهری، نشان‌دهنده توزیع نامتعادلانه امکانات و خدمات در سطح مناطق است. براساس نتایج به‌دست آمده از روش رتبه‌بندی مناطق، منطقه ۵ بیشترین سهم، منطقه ۳ و ۱ در حد متوسط و منطقه ۲ و ۴ به ترتیب کمترین سهم را از خدمات شهری به لحاظ میزان دسترسی به کاربری‌های خدماتی را دارا می‌باشند.

به طور کلی، کمترین نابرابری در منطقه ۵ و بیشترین نابرابری در منطقه ۲ مشاهده می‌شود. نتایج به‌دست آمده در ضریب آنتروپی نیز برای سنجش یکنواخت بودن متغیرهای مورد نظر، نشان‌دهنده توزیع متعادل امکانات بهداشتی، درمانی و تجاری با ضریب ۰/۹۷۶ و کاهش توازن در توزیع امکانات فضای سبز با ضریب ۰/۹۳۶ در سطح شهر است. در سطح شهر زاهدان نیز بالاترین تعادل در پراکندگی خدمات شهری در منطقه ۵ و کمترین تعادل در پراکندگی خدمات شهری در منطقه ۴، به چشم می‌خورد. همچنین نتایج به‌دست آمده از تکنیک تاپسیس، نشان‌دهنده تفاوت چشمگیر در میزان برخوردارترین مناطق تا محروم‌ترین آن است؛ به گونه‌ای که منطقه ۵ با داشتن امتیاز بالای ۰/۸۹۴ و تفاوت زیادی با محروم‌ترین مناطق؛ یعنی ۲ و ۴ با ۰/۰۵۸ و ۰/۱۷۸ امتیاز است. این در حالی است که بهترین مکان‌های سکونتی شهر زاهدان در منطقه ۵ واقع شده‌اند و همه خدمات، از سرانه بالایی بهره می‌برند؛ در صورتی که منطقه ۴، به دلیل قرار گرفتن بیشتر محله‌های حاشیه‌نشین (شیرآباد، کریم‌آباد، همت‌آباد، محله دامداران قدیم و ...) در آن، سرانه خدمات و برخورداری مناسب از خدمات، بسیار ناچیز و پایین می‌باشد.

به‌منظور رفع نابرابری‌های موجود بین محلات شهری، در ادامه پیشنهادهایی ارائه می‌شود:

- تشویق مردم به سرمایه‌گذاری در شهر و ایجاد خدمات شهری توسط بخش خصوصی
- فراهم کردن تمهیدات لازم توسط شهرداری و سازمان‌های مرتبط با خدمات شهری در راستای مشارکت مردم در قبل، حین و بعد از اجرای طرح‌های خدمات شهری و همچنین طرح‌های شهری
- تحقیق و بررسی نیازمندی‌های خدمات شهری و رفع آنها برحسب اولویت توسط شهرداری و سایر سازمان‌های مرتبط با خدمات شهری
- استفاده از مسئولین بومی به دلیل شناخت کامل‌تر از محیط و ساختار شهر
- شناسایی و ارائه خدمات مورد نیاز ساکنین منطقه ۴ به عنوان محروم‌ترین محله
- رعایت الگوی سلسله‌مراتبی در بازتوزیع امکانات و خدمات شهری.

۷- منابع

- اسمیت، دوید. (۱۳۸۴). *شهرهای جهان سومی در چشم‌انداز جهانی (اقتصاد سیاسی شهرنشینی ناموزون)*، ترجمه محمدعلی موسوی فردینی، اصفهان: انتشارات نقش مانا.
- امانپور، سعید؛ علیزاده، هادی؛ دامن باغ، صفیه. (۱۳۹۲). ارزیابی توسعه‌یافتگی شهرهای استان کرمانشاه از لحاظ برخورداری از شاخص‌های خدمات شهری، *فصلنامه آمایش محیط*، شماره ۲۳، ۱۲۶-۱۰۶.
- آقابابایی، محبوبه. (۱۳۸۸). *تحلیل فضایی ایستگاه‌ها و خدمات آتش‌نشانی شهر خمینی شهر*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان.
- تقوایی، مسعود؛ ذاکری، الهه. (۱۳۹۲). تحلیل پراکنش فضایی خدمات بیمارستانی و درمانگاهی با استفاده از GIS و مدل TOPSIS (مورد: شهر اصفهان)، *مدیریت اطلاعات سلامت*، ۱۰(۴)، ۱۱-۱.

- تقوایی، مسعود؛ کیومرثی، حسین. (۱۳۹۰). سطح‌بندی محلات شهری براساس میزان بهره‌مندی از امکانات و خدمات شهری با بهره‌گیری از تکنیک تاپسیس (مطالعه موردی: محلات شهر آباده)، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۲(۵)، ۲۳-۴۲.
- حاتمی‌نژاد، حسین؛ فرهودی، رحمت‌الله؛ محمدپور جابری، مرتضی. (۱۳۸۷). تحلیل نابرابری اجتماعی در برخورداری از کاربری‌های خدمات شهری (مورد مطالعه: شهر اسفراین)، پژوهش‌های جغرافیایی/انسانی، شماره ۶۵، ۸۵-۷۱.
- حاتمی‌نژاد، حسین؛ واحیدیان بیگی، لیلیا؛ پرتون، زیبا. (۱۳۹۳). سنجش الگوی توزیع فضایی خدمات شهری در منطقه ۵ شهر تهران به کمک مدل آنتروپی و ویلیامسون، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۲۹(۱۱۴)، ۲۸-۱۷.
- حکمت‌نیا، حسن؛ موسوی، میرنجف. (۱۳۸۵). کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای، یزد: انتشارات علم نوین.
- خاکپور، براتعلی. (۱۳۸۸). سنجش سطح برخورداری مناطق شهر مشهد از نظر امکانات و خدمات فرهنگی با استفاده از مدل موریس، مجموعه مقالات کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، جلد ۱.
- خوش‌روی، قهرمان. (۱۳۸۵). عدالت اجتماعی و فضای شهر، اولین همایش ملی عمران شهری.
- درویش، آزاده؛ کلتبه، ابراهیم. (۱۳۹۲). سطح‌بندی محلات شهری براساس برخورداری از خدمات شهری (نمونه موردی: شهر نوشهر)، اولین همایش ملی جغرافیا، شهرسازی و توسعه پایدار، تهران، ۱۵-۱.
- رامشت؛ محمدحسین؛ عرب عامری، علیرضا. (۱۳۹۰). اولویت‌بندی نواحی شهری، به منظور تأسیس ایستگاه‌های آتش‌نشانی با استفاده از دو روش تخصیص خطی و TOPSIS و با تکنیک GIS. برنامه‌ریزی فضایی جغرافیا، ۱(۱).
- رهنما، محمدرحیم؛ عباس‌زاده، غلامرضا. (۱۳۸۷). اصول، مبانی و مدل‌های سنجش فرم کالبدی شهر. مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
- زیاری، کرامت‌الله. (۱۳۹۱). بررسی و سنجش عدالت فضایی بهره‌مندی از خدمات عمومی شهری براساس توزیع جمعیت و قابلیت دسترسی در شهر بابلسر، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۳(۲۸)، ۲۴۱-۲۱۷.
- شیخی، محمدتقی. (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی شهری، ترجمه ابوالقاسم پوررضا، تهران: انتشارات سمت.
- صالحی، رحمان؛ رضاعلی، منصور. (۱۳۸۴). ساماندهی فضاهای مکان‌های آموزشی (مقطع متوسطه) شهر زنجان به کمک GIS. پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۵۲.
- عباسی، محمدرضا. (۱۳۸۸). بررسی توزیع فضایی خدمات شهری در مناطق شهر شیراز (نمونه مراکز آموزشی شهر شیراز)، فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، گروه جغرافیا، سال اول، پیش شماره ۲.
- عبدی دانشپور، زهره. (۱۳۷۸). تحلیل عدم تعادل فضایی در شهرها، مورد تهران. مجله صفا، ۹(۲۹).
- کامران، حسن؛ پریزادی، طاهر؛ حسینی امینی، حسن. (۱۳۸۹). سطح‌بندی خدمات شهری در مناطق کلانشهر تهران، مجله پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، ۱(۱)، ۱۶۴-۱۴۷.
- کلانتری، خلیل. (۱۳۸۰). برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای (تئوری‌ها و تکنیک‌ها). تهران: انتشارات خوشبین.
- کلانتری، عبدالحسین؛ نصر اصفهانی، آرش؛ آرام، هاشم. (۱۳۹۲). توزیع فضایی امکانات و خدمات و تناسب آن با جمعیت ساکن در مناطق شهر تهران. مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- محمدی، جمال؛ ایزدی، ملیحه. (۱۳۹۰). رتبه‌بندی مناطق شهر اصفهان از لحاظ شاخص‌های فرهنگی براساس تصمیم‌گیری چندشاخصه، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، ۱۲(۴۴)، ۱۹۸-۱۷۵.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). جمعیت سرشماری نفوس و مسکن شهر زاهدان.
- معروفی، ایوب؛ کریمی، الهه. (۱۳۹۲). سطح‌بندی نواحی شهری براساس میزان بهره‌مندی از خدمات شهری با استفاده از تکنیک تاپسیس (نمونه موردی: نواحی شهر سسندج)، اولین کنفرانس ملی خدمات شهری و محیط‌زیست، ۱۵-۱.
- معصومی، سلمان. (۱۳۹۰). توسعه محله‌ای در راستای پایداری کلانشهر تهران، تهران: انتشارات جامعه و فرهنگ.

- Gray, R. (2002). *Social Accounting Project and Accounting Organization and Society Privileging Engagement, Imaging New Accounting Organization and Society*.
- Gutiérrez Rodríguez, P., Vazquez Burguete, J.L., Vaughan, R., Edwards J. (2009). The transformation of municipal services: toward quality in the public sector. *Theoretical and Applied Economics*, 2(531), 3-16.
- Houghton, G. (1997). Developing Sustainable Urban Development models, *cities*, 14.
- Marcotullio, Peter J. (2001). Asian Urban Sustainability in the era of globalizantino, united Nation University, *Institute of Advanced Studies, tokoyo, japan*.
- Sudhira, H.S., Ramachandra, T.V., Raj, Karthink S., Jagadish, K.S. (2003). Urban growth analysis using spatial temporal data, *journal of society of remote sensing, vol 31*.
- Sun, Chia-Chi. (2010). A performance evaluation model by integrating fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS methods. *Expert Systems with Applications*, 37(12), 7745-7754.
- Tadjoeddin, M.Z., Suharyo, W.I., Mishra, S. (2003). *Aspivation to Inequality: Regional Disparity and Centre Regional Conflicts in Indonesia*, Conference on Spatial Inequality in Asia, United Nations University Centre, Tokyo.
- Tasi, Yu. Msin. (2005). Quantifying urban from compactness versus sprawl. *Urban studies*, 142(1).
- Wang, Y. M., Elhag, T. M. S. (2007) Fuzzy TOPSIS method based on alpha level sets with an application to bridge risk assessment. *Expert Systems with Applications*, 31, 309-319.
- Zavadskas, E., Viteikienien, M., Sapauskas, j. (2007). Sustainable development assessment of cities and their residential districts, *Ekologija, vol53*, 42-53.
- مفیدی شمیرانی، سیدمجید؛ افتخاری مقدم، علی. (۱۳۸۸). توسعه پایدار شهری، دیدگاه‌ها و اصول اجرایی آن در کشورهای در حال توسعه، *فصلنامه بین‌المللی پژوهشی ساخت شهر*، ۶(۱۲)، ۲۵-۱۵.
- ملکی، سعید. (۱۳۸۲). شهر پایدار و توسعه پایدار شهری، *فصلنامه مسکن و انقلاب*، شماره ۱۰۲.
- منفردیان سروسناتی، محسن. (۱۳۸۶). *رتبه‌بندی مناطق مختلف شهری شیراز از لحاظ توسعه یافتگی*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان.
- مولازاده، محمدعلی. (۱۳۷۹). دیدگاه‌های نظری چپ و راست در مدیریت زمین‌های شهری و نتایج علمی آن، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، شماره ۵۹-۵۸، ۵۷-۴۳.
- مهندسین مشاور شهر و خانه. (۱۳۹۰). طرح جامع شهر زاهدان، مرحله اول، شناخت و بررسی شهر و تجزیه و تحلیل طرح، شماره ۲.
- نسترن، مهین؛ ابوالحسن، فرحناز؛ ایزدی، ملیحه. (۱۳۸۹). کاربرد تکنیک تاپسیس در تحلیل و اولویت‌بندی توسعه پایدار مناطق شهری (مطالعه موردی: مناطق شهری اصفهان)، *مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، ۲۱(۲) (پیاپی ۳).
- وارثی، حمیدرضا؛ رحمتی، قانده؛ باستانی‌فر، ایمان. (۱۳۸۷). بررسی اثرات توزیع خدمات شهری در عدم‌تعادل فضایی جمعیت؛ مطالعه موردی مناطق شهر اصفهان، *مجله جغرافیا و توسعه*.
- هاروی، دیوید. (۱۳۷۹). *عدالت اجتماعی و شهر*، ترجمه فرخ حسامیان، محمدرضا حائری و بهروز منادی‌زاده، چاپ دوم، تهران: انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- Benitez, J. M., Martin, J. C., Roman, C. (2007). Using fuzzy number for measuring quality of service in the hotel industry. *Tourism Management*, 28(2), 544-555.
- Deniz, A. (2012). Measuring the satisfaction of citizens for the services given by the municipality: the case of Kirsehir municipality. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 62(24), 555-560.